

De Hollandse Waterlinies zijn al jaren het grootste geheim van Nederland. Bijna twee eeuwen lang was het een onneembare barrière voor de vijand. Na de Tweede Wereldoorlog verloor de waterlinies zijn functie en raakte in vergetelheid. De afgelopen 25 jaar ontwakten de waterlinies steeds meer en is er van alles te ontdekken!

In dit lesproject leren de kinderen het waterlinie landschap lezen en de bijzondere verhalen kennen. Ze ontdekken dat de waterlinies een slimme uitvinding zijn met water als bondgenoot. Ook leren ze wat UNESCO Werelderfgoed is en waarom de Hollandse Waterlinies Werelderfgoed zijn.

Praktische informatie

- Voor de bovenbouw van het basisonderwijs (groep 6, 7 en 8).
- Het lesproject bestaat uit vier lessen: twee voorbereidende digitale lessen in de klas, de bezoekles op locatie en een afsluitende digitale les in de klas.
- Via deze link zijn de online lessen te bekijken en geven:
<https://lespakket-hollandsewaterlinies.nl/>
- Op zoek naar een waterlinie locatie om te bezoeken? Per regio hebben we op een rij gezet welke forten te bezoeken zijn als onderdeel van het lesproject UNESCO Werelderfgoed Hollandse Waterlinies. Kijk op de [overzichtspagina](#) met welke samenwerkingspartner je contact kunt opnemen.
- Op zoek naar meer achtergrondinformatie over de Hollandse Waterlinies? Op www.hollandsewaterlinies.nl/nl/ontdek-het-verhaal lees je meer over de geschiedenis, het ontstaan en de werking van de waterlinies.

Thema's en leergebieden

- Mens en Maatschappij
- Kunst en Cultuur
- Burgerschap
- Nederlands
- Water
- Erfgoed

Aansluiten bij

- Gynzy: Terra Mission
Thema 5 - Water (groep 5/6)
- Blink Wereld: aardrijkskunde
Thema 2 - Water (groep 6)
- Blink Wereld: aardrijkskunde
Thema 7 - Krachten der aarde (groep 7)
- Blink Wereld geïntegreerd
Klimaatkenners (groep 5/6)
- Blink Wereld geïntegreerd
Oorlog & vrede (groep 7/8)

Hieronder zie je per les wat de lesdoelen zijn en wat er aan voorbereiding nodig is.

Les 1

Nederland Waterland

Door: eigen leerkracht
Duur: 45 minuten

Lesdoelen:

- Leerlingen oefenen in het kijken en interpreteren van beelden.
- Leerlingen oefenen in het gebruik van kaarten.
- Leerlingen ontdekken wat beschermen (voor hen) betekent.

Nodig:

- grote vellen wit papier
- pen of potlood
- print werkblad 1 (per tweetal)
- tablet of computer

Les 2

Unieke uitvinding

Door: eigen leerkracht
Duur: 45 minuten

Lesdoelen:

- Leerlingen weten wat Hollandse Waterlinies is en hoe de waterlinie functioneerde als verdedigingswerk.
- Leerlingen ontdekken wat er allemaal verscholen ligt in het landschap van de waterlinie.

Nodig:

- pen of potlood
- print werkblad 2 (per tweetal)
- print antwoordenblad (per tweetal), of kijk klassikaal na via het digibord
- tablet of computer als je het spel digitaal wilt spelen

Link naar filmpje Hollandse Waterlinies:
<https://hetklokhuis.nl/tv-uitzending/5026/werelderfgoed-de-hollandse-waterlinies>

Link naar digitaal waterlinie spel:
https://puzzel.org/nl/matching-pairs/play?p=-NZR6rmLaBOG_wL2K2nU

Les 3

Bezoek de waterlinie

Door: vrijwilliger/educator waterlinielocatie
Duur: 60- 120 minuten, afhankelijk van de bezoeklocatie

Lesdoelen:

- Leerlingen ontdekken de waterlinie met al hun zintuigen.
- Leerlingen ontdekken hoe het leven vroeger was op het fort of slot.
- Leerlingen ontdekken hoe deze plek ons land en de soldaten die er leefden beschermden en welke functie het had binnen het verdedigingswerk Hollandse Waterlinies.
- Zo ontdekken leerlingen het bijzondere en unieke verhaal van deze plek.

Nodig:

Van onze lokale samenwerkingspartner ontvang je meer informatie over het bezoek. Denk aan routebeschrijving, parkeren, aantal begeleiders, omschrijving programma enz.

Les 4

Beschermen voor later

Door: eigen leerkracht
Duur: 45 minuten

Lesdoelen:

- Leerlingen reflecteren op het bezoek.
- Leerlingen ontdekken meer over UNESCO Werelderfgoed.
- Leerlingen helpen mee het verhaal over de waterlinies door te vertellen.

Vorbereiding:

- wit kladpapier
- print werkblad 3 (voor elke leerling)

Link naar filmpje UNESCO Werelderfgoed:
<https://schooltv.nl/video-item/wat-is-werelderfgoed-unieke-plekken-in-de-wereld-die-voor-altijd-moeten-blijven-bestaan>

LES 1 - NEDERLAND WATERLAND

Nederland Waterland

De leerlingen bekijken drie foto's en geven antwoord op de vragen:

- *Wat denk je te zien op de foto?*
- *Wat kun je nog meer ontdekken?*
- *Welke rol speelt water op de foto denk je?*

Laat de kinderen vertellen wat ze zien. Alle reacties zijn goed! Het is juist mooi als er vele invalshoeken zijn en iedereen zijn eigen verbeelding heeft. Geef zoveel mogelijk kinderen het woord. Het bekijken en bespreken van een foto, beeld of kunstwerk door middel van een geleide discussie met open vragen wordt VTS (Visual Thinking Strategies) genoemd. Nieuwsgierig naar VTS? [Lees er hier meer over.](#)

De foto's horen bij UNESCO Werelderfgoed Hollandse Waterlinies. Je ziet op de eerste foto Fort Asperen (Gelderland), op de tweede foto Vesting Naarden (Noord-Holland) en op de derde foto Fort Vechten (Utrecht).

Beschermen

De leerlingen bespreken in tweetallen wat beschermen voor hen betekent naar aanleiding van de volgende opdracht:

1. Schrijf het woord beschermen op een vel papier.
2. Waar denken jullie aan bij het woord beschermen? Schrijf alles op.
3. Wie of wat kun je allemaal beschermen? Schrijf erbij.
4. Waarom zou je iets willen beschermen? Schrijf op.
5. Hoe zou je iets kunnen beschermen? Schrijf erbij.

Bespreek de opdracht klassikaal na.

Vertel:

Met beschermen bedoelen we: ervoor zorgen dat iemand of iets niet in gevaar komt. Je kunt bijvoorbeeld jezelf, je familie of vrienden beschermen. Maar ook je huis, straat, dorp of stad. Je beschermt vaak iets tegen een vijand. Vaak wordt het woord vijand gebruikt in oorlogstijd. De vijand is dan het land of zijn de mensen met wie je oorlog voert en tegen wie je vecht. Nederland is in de geschiedenis verschillende keren in oorlog geweest. Ons land moest toen dus beschermd worden tegen de vijand. En dit deden ze op een heel slimme manier, met water!

Bescherm je woonplaats

De leerlingen bedenken hoe ze hun dorp of stad kunnen beschermen tegen een denkbeeldige vijand. Dit doen ze met behulp van werkblad 1 en de website www.topotijdreis.nl.

Bespreek de stappen op werkblad 1 klassikaal. Het is belangrijk dat de leerlingen heel goed kijken bij deze opdracht. Wat zien ze allemaal? Wat herkennen ze? Welke obstakels ontdekken ze? En kunnen ze een slimme manier verzinnen om een denkbeeldige vijand op afstand te houden met deze obstakels? Benadruk dat de gekste en wildste ideeën vaak de beste zijn! Stimuleer de leerlingen om creatief te denken. Er is geen goed of fout.

Bespreek een aantal slimme ideeën klassikaal.

Hoe deden ze dat vroeger

Vertel:

Gelukkig hoeven jullie niet écht bang te zijn dat je woonplaats wordt aangevallen, maar vroeger was dit wel anders. Meer dan 200 jaar geleden bedachten ze een bijzondere manier om de vijand op afstand te houden. Ze maakten slim gebruik van het landschap.

Vraag:

Misschien weet jouw papa, mama, opa of oma hoe jouw woonplaats lang geleden werd beschermd tegen vijanden. Vraag het na en vertel erover tijdens de volgende les!

LES 2 - UNIEKE UITVINDING

LEERKRACHTENHANDLEIDING

Beschermen 200 jaar geleden

Vraag:

Wie heeft nagevraagd hoe we ons 200 jaar geleden beschermden tegen de vijand? Laat een paar leerlingen hierover vertellen.

Vertel:

Tweehonderd jaar geleden werd Nederland beschermd door kanonnen, wapens, soldaten te paard én door slim gebruik te maken van water! Kun je bedenken hoe ze dat toen deden?

Ontdek het verhaal

Vertel:

We gaan zien en horen hoe ze dat 200 jaar geleden deden: onszelf verdedigen met water.

Verdeel de klas in 4 groepen. Elke groep krijgt twee kijkvragen. Bespreek de antwoorden na het bekijken van het [Klokhuis filmpje: https://hetklokhuis.nl/tv-uitzending/5026/werelderfgoed-de-hollandse-waterlinies](https://hetklokhuis.nl/tv-uitzending/5026/werelderfgoed-de-hollandse-waterlinies)

Groep 1:

1. Wat zijn linies? Gebieden waar de vijand niet doorheen mag komen.
2. Hoe lang duurde het totdat het land onder water stond? 10 tot 15 dagen.

Groep 2:

1. Waarom is er zoveel water in Nederland? Ons land ligt laag, water uit landen om ons heen stroomt hiernaartoe.
2. Hoe zag een leger er zo'n 100 jaar geleden uit? Mannen met lange zware geweren, paarden, karren met munitie en voedsel.

Groep 3:

1. Waarom werd de waterlinie bedacht? Om ons land te beschermen tegen Duitsland, Frankrijk en Spanje, landen die onze rijkdommen wilden innemen.
2. Waarom werd het land ongeveer 30 tot 50 centimeter onder water gezet? Te diep om te lopen en te ondiep om te varen.

Groep 4:

1. Waarom is de waterlinie uniek? Omdat nergens anders ter wereld water als verdedigingsmiddel wordt ingezet.
2. Waarom werden er ook forten gebouwd? Om de steden en de hoger gelegen gebieden nog beter te beschermen.

Waar en waarom daar

Vertel:

Onze Hollandse Waterlinies is zo'n 200 kilometer lang en 1 tot 5 kilometer breed. De Hollandse Waterlinies bestaat uit de historische linies Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De Nieuwe Hollandse Waterlinie beschermdde een groot deel van Holland en de stad Utrecht. De Stelling van Amsterdam beschermdde de stad Amsterdam en werd gezien als nationaal reduit. Reduit (spreek uit als: ree-dwie) betekent de laatste vlucht- of redplaats. Hier konden belangrijke personen: zoals de koning en de regering zich verschuilen als alle andere verdedigingswerken al ingenomen waren door de vijand.

Bekijk samen de kaarten van de Hollandse Waterlinies en beantwoord de vragen. Dit kan klassikaal of in groepjes.

Bespreek klassikaal na.

Vertel:

De Hollandse Waterlinies ligt op deze plek om de grote belangrijke steden (Utrecht, Amsterdam, Den Haag, Rotterdam) in het westen van ons land te beschermen. Ook is deze plek geschikt omdat het land hier vrij laag ligt en daarom makkelijk onder water gezet kon worden. Er waren ook stukken land die hoger lagen en daarom niet onder water gezet konden worden. Dit worden de zwakke plekken in de linie genoemd. Op deze plekken werden forten gebouwd. Soldaten bemanden de forten.

Verscholen in het landschap

Vertel:

De Hollandse Waterlinies is een unieke uitvinding. Een gedeelte van ons land werd beschermd via een verdedigingssysteem door slim samenspel van het landschap, het water en de forten. Het was een hele klus om het gebied van de waterlinie onder water te zetten. Hiervoor zijn allerlei dingen verscholen in het landschap. Denk aan sluizen, kanalen, forten en schuilplaatsen. Deze dingen horen bij elkaar en vertellen samen het verhaal van de Hollandse Waterlinies.

Vraag:

Wie (her)kent zo'n plek? Een sluis of fort? Laat een paar leerlingen aan het woord.

Vertel:

Jullie gaan in tweetallen een spel spelen en ontdekken zo meer over de verscholen dingen van de waterlinies. Deel werkblad 2 uit of speel het spel digitaal.

Bespreek de stappen op het werkblad klassikaal. Klaar? Kijk samen na op het digibord of laat de leerlingen zelf nakijken met het antwoordenblad.

Vertel:

Tijdens de volgende les gaan we een fort van de Hollandse Waterlinies bezoeken. Wat wil je weten of waar ben je nieuwsgierig naar? Bespreek het klassikaal en schrijf de vragen op. Neem de vragen mee of mail ze naar de bezoeklocatie.

LES 3 - BEZOEK DE WATERLINIES

Bezoek de waterlinies

Vorbereiding leerkracht:

- Regel voldoende begeleiders voor het bezoek aan de waterlinies.
- Zorg dat de kinderen geschikte kleding aan hebben (stevige schoenen, warme jas).
- Het bezoek is vaak (gedeeltelijk) buiten.
- Tijdens het bezoek is het prettig dat jij als leerkracht verantwoordelijk bent voor de orde. De gids kan zich dan richten op de inhoudelijke kant van de les.

Van onze lokale samenwerkingspartner ontvang je meer informatie over het bezoek. Denk aan een routebeschrijving, waar je kunt parkeren, de rol van de begeleiders en een omschrijving van het programma.

Locatie en programma

Locatie:

Ben je nog op zoek naar een waterlinie locatie om te bezoeken? Per regio hebben we op een rij gezet welke forten te bezoeken zijn als onderdeel van lesproject UNESCO Werelderfgoed Hollandse Waterlinies. Kijk op de [overzichtspagina](#) met welke lokale samenwerkingspartner je hiervoor contact kunt opnemen.

Programma:

Elke locatie heeft een ander programma. Het lokale verhaal staat centraal. Een verhaal over wat er op deze plek lang geleden is gebeurd, wat hiervan nog te zien is, hoe de waterlinie werkte op deze plek, hoe het leven er was als soldaat en welke functie de plek had binnen de Hollandse Waterlinies.

LES 4 - BESCHERMEN VOOR LATER

Beschermen voor later

Vraag:

Welk verhaal vond je bijzonder of interessant tijdens het bezoek aan de waterlinie? Laat een aantal leerlingen hierover vertellen.

Vraag:

Zijn de Hollandse Waterlinies nog steeds een goede manier om Nederland te beschermen tegen vijanden? Waarom wel of niet?

Vertel:

De Hollandse Waterlinies is niet meer in gebruik voor onze verdediging, met een vliegtuig vlieg je er zo overheen. Toch willen we de Hollandse Waterlinies behouden en beschermen voor later. Daarom is het UNESCO Werelderfgoed. Werelderfgoed vertelt vaak een bijzonder verhaal waarvan mensen vinden dat we het niet mogen vergeten. Verhalen die ons iets leren over vroeger en waarom iets geworden is zoals het nu is.

Werelderfgoed in Nederland

Vertel:

Soms wordt iets zo uniek gevonden dat het wordt toegevoegd aan de UNESCO Werelderfgoedlijst. Werelderfgoed kan een natuurgebied zijn dat nergens anders in de wereld terug te vinden is (bijvoorbeeld de Waddenzee), een bouwwerk dat door mensen is gemaakt (bijvoorbeeld het Rietveld Schröder huis) of een combinatie van deze twee (bijvoorbeeld de Hollandse Waterlinies).

Vertel dat de leerlingen het UNESCO Werelderfgoed in Nederland gaan bekijken. Dit kan klassikaal via het digibord of in kleinere groepjes op een tablet of computer. Laat ze antwoord geven op de volgende vragen:

1. Welk Nederlands UNESCO Werelderfgoed (her)ken je?
2. Welke plekken vind je bijzonder? Leg uit.
3. Welke plekken vind je niet zo bijzonder? Leg uit.

Het doel van deze opdracht is dat de leerlingen ontdekken wat allemaal Nederlands Werelderfgoed is en dat ze zelf hun mening durven te geven over erfgoed: wanneer vinden zij iets mooi en belangrijk genoeg om te bewaren voor de toekomst?

Sluit af met de stelling: *ik vind de Hollandse Waterlinies heel goed passen bij het Nederlandse UNESCO Werelderfgoed. Het is uniek en vertelt een belangrijk verhaal. Daarom moet het beschermd worden voor later.*

Zijn de leerlingen het eens of oneens met de stelling? Laat ze staan (eens) of zitten (oneens). Of doe het in beweging: linkerhoek van de klas (eens) of rechterhoek (oneens). Laat een aantal leerlingen hun mening toelichten.

Samen beschermen

Vertel:

Alleen UNESCO kan iets tot Werelderfgoed benoemen. UNESCO is een internationale organisatie van de Verenigde Naties. Van erfgoed naar Werelderfgoed is vaak een lange procedure en kan wel 15 jaar duren! Als iets UNESCO Werelderfgoed is, moeten we er met z'n allen voor zorgen dat deze plekken voor altijd blijven bestaan en dat het bijzondere verhaal doorgegeven wordt aan volgende generaties.

Vertel dat de leerlingen hierbij kunnen helpen door hun eigen verhaal over de waterlinies te delen.

Licht de opdracht klassikaal toe. Bespreek de stappen op werkblad 3. Deel kladpapier en een print van de Ansichtkaarten uit (voor elke leerling 1). De leerlingen maken een Ansichtkaart over de Hollandse Waterlinies. Ze gebruiken hiervoor de kaart op werkblad 3. Zijn de leerlingen klaar? Dan knippen ze de voor- en achterkant van de kaart uit en plakken deze op elkaar.

Bespreek de opdracht klassikaal na. Laat de Ansichtkaarten aan elkaar zien. Bijvoorbeeld via een presentatie in de klas.

De leerlingen kunnen de kaarten ook écht opsturen. Zo helpen ze mee het verhaal over de Hollandse Waterlinies door te geven!

Maak een foto van de Ansichtkaarten en stuur op naar sitebureau@hollandsewaterlinies.nl. Je maakt kans dat de Ansichtkaarten worden gedeeld op de socials van sitebureau Hollandse Waterlinies!

Ontdek meer over werelderfgoed

Willen jullie meer weten over UNESCO Werelderfgoed? Bekijk dan het filmpje over werelderfgoed.

Link naar filmpje: <https://schooltv.nl/video-item/wat-is-werelderfgoed-unique-plekken-in-de-wereld-die-voor-altijd-moeten-blijven-bestaan>